

Original Research

The Effect of Corona on Changing the Burden of Proof of Insolvency Litigation in a Dowry Claim

Abbas Mirshekari ^{1*}, Fateme Sadat Hosseini ^{2*}

¹Assistant Professor, Department of Law and Political Science, Tehran University.
(Corresponding Author) mirshekariabbas1@UT.ac.ir

² Assistant Professor, Refah Faculty, Tehran, Iran

Background & Purpose

Given the widespread outbreak of corona disease and the restrictions imposed on people's lives, the present study aims to address one of the most important and widely used areas of family law, namely demanding dowry; The legislator has stated the necessary points in demanding dowry. However, family law is more tied to the morality and public order of society than any other area, and both in legislation and law enforcement must be done in such a way that the interests of the family and each of its members are best met.

It is clear that when a person's employment is overshadowed and forced to stay home or quarantine, we should not comment like a person in usual conditions about their rights and tasks. The science of law should go along with the changes in society and its needs and act in such a way that the order of society and well-being of citizens can be provided as much as possible. This function in the social crisis where the legislature system certainly can not change along with the daily conditions and react, is the responsibility of legal doctrine and the judicial procedure.

In the meantime, the financial matters are more than any of the problems, and it is basically the root of many other problems as well. The family is a sacred and community-building institution in our legal system. It consists of family members such as the couple and children in which each member has been influenced in some way by the present crisis. In the meantime, financial issues are perhaps the most visible problems, and it is basically the root of many other issues.

Due to the restrictions imposed by the government regarding the closure or limitation of social activities, it has been difficult to fulfill some obligations. The man's debt to pay the dowry is among the examples of financial obligations. This article aims to adjust the existing laws on the burden of proof of insolvency in dowry claims when the economic situation is not favorable because of the covid-19 disease.

Method

The present research is an applied study and seeks to answer the question of whether the current situation resulting from the outbreak of coronary heart disease can change the burden of proof in the claims for dowry using library sources and descriptive methods. In other words, can the current situation be parallel to financial incapacity, and can resorting to this reason relieve a married couple from the burden of proving their insolvency?

Results

A dowry is the amount of money that a man is obliged to give to a woman on the occasion of marriage. The obligation related to dowry is due to the rule of law and does not have a contractual root. For this reason, even without an agreement, the dowry is constant. (Katouzian, 2011, a, p. 131).

The wife is free to demand the dowry from the husband, and whenever the husband refuses to fulfill the obligation to pay the dowry, he can be forced through the court. According to the Law on Execution of Financial Sentences in 2015, if the judgment debtor is sentenced to give any kind of money to the judgment creditor according to the court order, if the subject is specific property, the court itself will take the property and give it to the judgment debtor, and if the return of property is not possible or the subject of the obligation is not a specific property, it is possible to seize the property of the judgment debtor.

If no property is found and attachment is not possible, in that case, the judgment creditor can request the imprisonment of the judgment debtor (Articles 1 and 3 of the Law on Execution of Financial Sentences). In contrast, the insolvent debtor can release him or herself from imprisonment by proving his or her insolvency.

Regarding the question of who bears the burden of proving the insolvency claim, the approach of Law on Execution of Financial Sentences in 2015 has been innovative. According to this law, if the debtor has obtained any property in exchange for debt, he is responsible for proving insolvency. The same is true if the debtor's preceding status indicates his solvency. However, suppose they prove that the property they received was lost, or they did not receive any property at all, or their preceding solvency is not proven. In that case, this is the promisee who must prove the debtor's solvency and financial ability to demand imprisonment.

However, it should be considered that the approach of this law is based on normal conditions, while in the current situation, corona disease has had many economic consequences. As determined by the National Anti-Corona Headquarters, the necessity of restricting economic activities has consequently had significant effects on individuals' economic power. Now, the main question is that in these circumstances, is the burden of proof the same as before? Would a wealthy couple who have economic difficulties in the current situation need not prove their insolvency? Does this situation itself is a sign of insolvency?

Considering the connection of ethics with the field of family law (Mirkhani, 1998, pp. 28, 29) and the nature of the debt related to the dowry, which originates from a moral and legal basis more than the contractual basis (Alimoradi, 2012, p. 122), it seems that considering judicial indications based on the current economic situation to prove insolvency is closer to justice. In other words, the judge in the current situation should not act as usual and ask the couple for a reason to prove insolvency because everyone is aware of the economic crisis and closure or at least the hardships of businesses. For this reason, it is better to consider the current situation as judicial indications. The current situation can lead to the knowledge and confidence of the judge and create judicial indications. (Salarzaei, 2018, p. 71). From the study of existing jurisprudential principles such as hardship (Meshkini, 1999, p. 412) and especially with reference to the moral principles of family law rules and the nature of dowry, considering such a judicial indication seems acceptable.

Discussion and Conclusion

In recent years, humans have encountered a pandemic that has been around for almost two years. The prevalence of corona disease has affected various aspects of people's lives; From contracts to family law.

Therefore, what can help in the current crisis is a change in the burden of proof in demanding dowry. In fact, by accepting the judicial indications of economic incapacity in the Corona situation, we release the debtor from the burden of proof of insolvency: in this situation, such a solution is consistent with justice. Thus, the judiciary can pay more attention to the realities of society using the leverage at its disposal and make decisions with a flexibility that requires adaptation to the new conditions of society so as not to violate the legal rules and make appropriate decisions in accordance with current conditions and legal rules while respecting the interests of society, especially the family, ethics, fairness, and justice.

Anyway, what is the subject of the present article is the effect of the corona on changing the burden of proof of insolvency in dowry claims. The central point is that paying attention to the corona crisis and its impact on the current society's economic situation can be a judicial indication favoring insolvent debtors. So, it seems that in the current situation in

which all businesses are affected by the observance of health requirements and the advice of the Corona Anti-Corruption Headquarters, such as closures, if we remove the burden of proof from the debtor husband and make the current situation a judicial indication suggesting the truth of what she said about insolvency, it is closer to the right action. This judicial indication can naturally be preferred to the presumption of the preceding status of the husband.

Ethical considerations

Compliance with research ethics: This study was conducted under the human research ethics.

Funding. The present study was not sponsored by any organization or individual.

Authors' Contribution: Dr. Abbas Mirshekari was the corresponding author and supervisor, and Fateme Sadat Hosseini prepared the draft.

Conflict of interest: The authors declared that there is no conflict of interest with any person or organization.

Acknowledgements: I'd like to express my gratitude to everyone who helped with this study.

References

- Alimoradi, A. (2017). Lawful nature of dowry, its relation with perpetual marriage in the family law system of Islam. *Islamic Law & Jurisprudence Researches*, 8 (28), 119-144.
- Katozian, N. (2011). Family Civil Law Course, Volume 1. Tehran: Enteshar Co.
- Meshkini, A. (1999). Mostalahat Al-Fiqh. Qom: Dar Al-Hadith Al-ELmiyah Institute.
- Mirkhnim E. (1998). Emphasis on morality, softening in law: two inseparable necessities of the family. *Women's Strategic Studies*, 4.
- Salarzaee, A. H, & Rayatie Heydar Abadi, R. (2018) Based Out of Conflict Judicial Indications Based on Medical Tests With Legal Indications. *Iranian Journal of Forensic Medicine*, 24 (1), 70-80.

تأثیر کرونا بر تغییر بار اثبات ادعای اعسار در دعوای مطالبه مهریه

عباس میرشکاری* فاطمه سادات حسینی^۲

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۲۵
 تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۰۵

چکیده

شیوع بیماری کرونا بر جنبه‌های مختلف زندگی مردم اثرگذار بوده است؛ از جمله در حوزه اجرای تعهدات همچون تعهد به ایفای دین مربوط به مهریه مسائلی قابل طرح است. طبق قواعد عمومی موجود (در قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی) اگر از طریق اجبار دادگاه به ایفای عهد، اجرای تعهد ممکن نشد و نیز توقیف اموال میسر نبود، محکوم‌له می‌تواند تقاضای حبس مستتکف از پرداخت را بنماید. در مقابل محکوم‌علیه نیز می‌تواند با توسل به اعسار، خود را از حبس برهاند. زوجه در مطالبه مهریه می‌تواند علاوه بر ضمانت اجرای مذکور در قانون مدنی (حق حبس)، از مفاد قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی سود جسته و زوج مستتکف را با تقاضا از دادگاه زندانی کند. در این موارد از آنجا که زوج در این عقد معروض مالی دریافت نکرده، بار اثبات اعسار بر دوش او نیست مگر آنکه ملالت پیشین او ثابت شده باشد. بدین ترتیب، با اثبات ملالت پیشین، تمکن زوج استصحاب شده و وی در مقام اعسار، مدعی شمرده خواهد شد. با این حال، آنچه در این مقاله محور اصلی سخن است توجه به بحران کرونا و تأثیری است که این بیماری بر شرایط اقتصادی کنونی جامعه گذاشته است. پرسش اصلی آن است که آیا شرایط ناشی از بحران کرونا می‌تواند اماره قضایی به نفع مدیونین ناتوان از پرداخت باشد؟ به نظر می‌رسد در دوران حاضر که همه کسب و کارها تحت تأثیر رعایت الزامات بهداشتی و توصیه‌های ستاد مقابله با کرونا از قبیل تعطیلی‌ها قرار گرفته‌اند، اگر بار اثبات اعسار را از دوش زوج متعهد برداریم و شرایط فعلی را اماره قضایی بر صدق قول او مبنی بر اعسار بدانیم، به صواب نزدیک‌تر باشد. این اماره، طبیعتاً می‌تواند بر استصحاب وضعیت پیشین زوج نیز، ترجیح یابد.

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

اماره قضایی، اعسار، ملالت، مهریه، قواعد اخلاقی.

ارجاع به مقاله:

میرشکاری، عباس، حسینی، فاطمه سادات. (۱۴۰۱). تأثیر کرونا بر تغییر بار اثبات ادعای اعسار در دعوای مطالبه مهریه. *مطالعات زن و خانواده*، ۱۰(۳)، ۱۰-۳۱. DOI:10.22051/jwfs.2022.34763.2631

Mirshकारीabbas1@ut.ac.ir

^۱ استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

^۲ استادیار دانشکده غیرانتفاعی رفاه تهران، تهران، ایران.

۱ - مقدمه

بیماری کرونا و تبعات آن به طرق مختلف جوامع را درگیر مسائل جدیدی کرده است و به همین دلیل حل و فصل بسیاری از این مسائل دخالت قواعد حقوقی را اجتناب ناپذیر می نماید. در تمهیدات مقابله با کرونا دیدیم که محدودیت های تردد، توصیه به درخانه ماندن شهروندان، تعطیلی مشاغل و ... شرایط اقتصادی خاصی در جامعه ایجاد کرد. چه بسیار تعهدات که به واسطه این شرایط قابلیت اجرای در موعد نیافت یا غیر قابل اجرا شد. پرسش آن است که در این میان آیا متعهدله می تواند با همان کیفیت سابق از ضمانت اجراها استفاده کند. برای مثال در تعهد به پرداخت مهریه، آیا در شرایط کنونی امکان الزام زوج به پرداخت و استفاده از اهرم های فشار همچون گذشته پابرجا است؟

چنان که می دانیم مهر عبارت از مالی است که به مناسبت عقد نکاح، مرد ملزم به دادن آن به زن می شود. الزام مربوط به مهر ناشی از حکم قانون است و ریشه قراردادی ندارد و به همین دلیل حتی بدون توافق هم مهر ثابت است (کاتوزیان، ۱۳۹۰، الف، ۱۳۱). با وجود این طرفین به حکم قانون درباره کم و کیف مهر می توانند توافق کنند، تراضی ایشان در این باره صحیح و همچون سایر قراردادها قابل اجرا است. زوجه در مطالبه مهریه از زوج آزاد است و هر زمان زوج از اجرای تعهد سرباززند، امکان اجبار او از طریق دادگاه وجود دارد. به موجب قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی ۱۳۹۴، اگر محکوم علیه به موجب حکم دادگاه محکوم به دادن هر نوع مالی به محکوم له بوده، در صورتی که موضوع محکوم به عین معین باشد دادگاه خود آن مال را اخذ و به محکوم له می دهد و اگر رد عین به هر دلیلی ممکن نباشد یا موضوع تعهد عین معین نبوده، امکان توقیف اموال محکوم علیه وجود دارد. اگر مالی یافت نشود و توقیف میسر نباشد این بار محکوم له می تواند تقاضای حبس محکوم علیه را بنماید. (مواد ۱ و ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی) در مقابل، متعهد ناتوان از پرداخت می تواند با اثبات اعسار خود را از حبس برهاند. در خصوص این که بار اثبات دعوی اعسار بر دوش کیست، رویکرد قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی ۱۳۹۴ نوآورانه بوده است. به موجب این قانون، اگر مدیون در مقابل دین مالی دریافت کرده باشد یا به هر نحو تحصیل مال نموده باشد، اثبات اعسار بر عهده اوست. همین طور است اگر وضعیت سابق مدیون حکایت از ملائت وی داشته باشد. اما اگر اثبات کند مالی که در مقابل دریافت کرده تلف شده یا اصلاً مالی دریافت نکرده یا ملائت سابق او محرز نباشد، این متعهدله است که برای تقاضای حبس متعهد می بایست ایسار و توانایی مالی او را اثبات نماید.

در اجرای تعهد مربوط به پرداخت مهریه نیز همین روند حاکم است؛ اگر موضوع مهر مال معینی باشد با انعقاد نکاح انتقال ملکیت صورت می گیرد و زوجه مالک آن خواهد بود و می تواند از دادگاه بخواهد عین مال را از زوج اخذ کند و به او بدهد، اما اگر رد عین ممکن نباشد یا اصلاً موضوع مهریه نه عین معین بلکه تعهد کلی بر ذمه زوج باشد، در صورتی که توقیف اموال ممکن نباشد زوجه می تواند از دادگاه حکم به حبس زوج را بخواهد. اما اگر زوج معسر باشد حبس مقدور نیست. در خصوص تعهد

زوج به پرداخت مهریه و اثبات اعسار دو حالت ممکن است مطرح شود؛ از آنجا که زوج در قرارداد راجع به مهریه معوض مالی دریافت نکرده، طبق قانون این زوج است که باید ملائت مالی زوج را اثبات نماید. اما در صورتی که ملائت پیش تر اثبات شده باشد، در این موارد زوج باید اعسارش را اثبات کند.

اما آنچه نویسندگان را به نگارش این مقاله واداشته است، تأثیر شرایط کنونی نشئت گرفته از اپیدمی کرونا است. همان طور که می دانیم، این بیماری پیامدهای اقتصادی فراوانی در پی داشته است. لزوم محدودیت فعالیت های اقتصادی که به موجب دستورات ستاد ملی مبارزه با کرونا، تعیین می شد، طبیعتاً آثار فراوانی بر توان اقتصادی اشخاص گذاشته است. اینک، پرسش اصلی آن است که در این شرایط هم بار اثبات اعسار همانند سابق است؟ آیا زوجی که متمکن بوده و در شرایط فعلی دچار مشکلات اقتصادی شده، بی نیاز از اثبات اعسار نخواهد بود؟ آیا همین اوضاع و احوال خود نشانه ای بر اعسار نیست؟ به نظر می رسد با توجه به پیوند اخلاق با حوزه حقوق خانواده و ماهیت تعهد ناظر بر مهریه که از مبنای اخلاقی و قانونی بیش از قرارداد سرچشمه می گیرد، در نظر گرفتن اماره ای قضایی بر اساس اوضاع و احوال کنونی اقتصادی برای اثبات اعسار به عدالت نزدیک تر باشد.

برای مطالعه موضوع مذکور ابتدا ماهیت مهریه و لزوم پرداخت آن و سپس ضمانت اجرای حقوقی ایفای تعهد ناظر بر مهریه مطالعه می شود. سپس معافیت ناشی از اعسار زوج و بار اثبات این اعسار بررسی می شود. در پایان نیز امکان ایجاد تحول قضایی در این باره و اعمال تغییرات متناسب با شرایط کرونایی و پذیرش اماره قضایی مورد بحث قرار خواهد گرفت.

۲- ضمانت اجرای پرداخت مهریه

عقدی که شرایط اساسی صحت در آن وجود داشته باشد، در رابطه دو طرف در حکم قانون است و نه تنها طرفین اصولاً حق برهم زدن آن را ندارند، بلکه هر طرف ملزم است که مفاد پیمان را اجرا کند و آن چه را به عهده گرفته است، انجام دهد (کاتوزیان، ۱۳۸۵: ۱۶۳). در هر عقد اگر متعهد خود به اختیار مفاد عقد را اجرا نکند، بسته به موضوع عقد متعهدله اختیارات خاصی پیدا می کند. در صورتی که طرف قرارداد به رغبت آن را اجرا نکند، متعهدله می تواند از نتایج اصل همبستگی عوضین متقابل در قراردادهای معوض استفاده کرده و به استناد حق حبس، اجرای تعهد خویش را معلق کند تا طرف دیگر به تعهدش عمل کند (امینی، ۱۳۹۶: ۹۱). به علاوه، می توان اجبار متعهد به اجرای تعهد را از دادگاه خواست (علوی، ۱۳۹۷: ۱۱۷). علاوه بر این ها در مواردی نظیر تخلف از شروط ضمن عقد امکان فسخ عقود معوض نیز وجود دارد (شیری، ۱۳۷۸: ۴۹).

باید دید آیا در مورد مهریه نیز، این ابزارها قابل اجرا هست یا خیر. برای پاسخ به این پرسش، باید در نظر داشت که به موجب ماده ۱۰۸۲ قانون مدنی، به موجب عقد زن مالک مهر می شود. بنابراین اگر مهر عین معین باشد، با تحقق نکاح آن عین به مالکیت زن درمی آید و زن حق هرگونه انتفاع و تصرف

مالکانه در آن خواهد داشت. در این موارد زن مالک عین است و می‌تواند الزام به تنظیم سند رسمی در مورد اموال غیرمنقول دارای سند رسمی، یا تحویل موضوع مهر را بخواهد؛ نیز امکان تصرفات مادی و حقوقی در آن را خواهد داشت، اما اگر مهر عین کلی، مانند مقداری سکه یا طلا یا انجام کار و پرداخت پول باشد، به محض وقوع عقد، شوهر بدهکار آن می‌شود و زن می‌تواند آن را مطالبه کند، مگر آنکه برای تادیه آن مدت یا اقساطی منظور شده باشد. در حقیقت در این موارد تملیک انجام‌نگرفته، بلکه زوج متعهد به انجام کاری شده است. در این موارد، از آنجا که موضوع تعهد معین نبوده که به زوجه تملیک شود راهی جز مطالبه ایفای تعهد از زوج باقی نمی‌ماند.

به عبارت دیگر، در مورد نوع اول از مهریه، طبیعتاً زن مالک مهر شده و مانند هر مالک دیگری، می‌تواند مال خود را در دست هر که بیابد، بگیرد، چنانکه بر اساس ماده ۱ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی ۱۳۹۴ «هر کس به موجب حکم دادگاه به دادن هر نوع مالی به دیگری محکوم شود و از اجرای حکم خودداری کند، هر گاه محکوم به عین معین باشد آن مال اخذ و به محکوم له تسلیم می‌شود...»، اما وقتی رد عین ممکن نباشد یا مهر به عنوان دینی بر دوش زوج است، چه عندالمطالبه باشد و چه مدت یا اقساطی برای آن تعیین شده باشد، ممکن است شوهر به هنگام، تعهد خویش را اجرا نکند. در این صورت است که اجرا یا عدم اجرای قواعدی که برای تخلف از تعهدات قراردادی پیش‌بینی شده، مطرح می‌شود.

به نظر می‌رسد توجه به جنبه قراردادی مهریه در کنار تلقی زن به عنوان قشر آسیب‌پذیر، علی‌القاعده، باور به پاسخ مثبت به این پرسش را قابل توجیه می‌سازد. بر همین اساس است که در ماده ۱۰۸۵ قانون به تبع فقه حق حبس را برای زوجه مشروع می‌کند به این نحو که برای مهر حال تا مهر به او تسلیم نشده، می‌تواند از انجام وظایف زناشویی امتناع کند (کاتوزیان، ۱۳۹۰، الف: ۹۳) این حق حتی در صورتی که مهریه به دستور دادگاه قسط‌بندی شده باشد نیز از زوجه سلب نمی‌شود.

به علاوه به موجب ماده یک قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی، با توجه به این که محکومیت به «هر نوع مالی» مشمول ماده یاد شده قرار گرفته، طبیعتاً، مهریه نیز، در گستره آن قرار خواهد داشت. بر همین اساس، در صورت عدم ایفای تعهد توسط زوج، امکان توقیف اموال زوج میسر است. چنان که در قسمت اخیر ماده ۱ در ادامه می‌آید: «... در صورتی که رد عین ممکن نباشد یا محکوم به عین معین نباشد اموال محکوم‌علیه با رعایت مستثنیات دین و مطابق قانون اجرای احکام مدنی و سایر مقررات مربوط، توقیف و از محل آن حسب مورد محکوم به یا مثل یا قیمت آن استیفا می‌شود.» همچنین، اگر از طریق توقیف اموال شوهر، استیفا مهریه ممکن نشود، موضوع مشمول ماده سه قانون پیش‌گفته خواهد شد. بر اساس این ماده، «اگر استیفا محکوم به از طرق مذکور در این قانون ممکن نشود محکوم‌علیه به تقاضای محکوم له تا زمان اجرای حکم یا پذیرفته شدن ادعای اعسار او یا جلب رضایت محکوم له حبس می‌شود...». بنابراین قرارداد راجع به مهریه گرچه ماهیت و شرایط خاصی دارد، لیکن به هر حال

قرارداد است و ضمن آن زوج متعهد به امری گردیده است. از این روی، مشمول قواعد عمومی مربوط به اجرای قراردادها بوده و طبیعتاً، ضمانت اجراهای عدم اجرای تعهد در رابطه با آن قابل اجراست. با این حال، در این مسیر، نباید ماهیت عقد نکاح و مبانی ویژه آن را از یاد برد برای همین، فسخ نکاح به دلیل عدم پرداخت مهریه پذیرفته نیست. چنان که می دانیم فسخ نکاح در صورت وجود برخی عیوب ممکن است (سلیمانی، ۱۳۹۶: ۲۹۹). اما در خصوص عدم ایفای تعهد راجع به مهر مستند صریحی وجود ندارد. طبیعتاً، این پرسش قابل طرح است که آیا به دلیل عدم پرداخت مهریه، امکان فسخ نکاح وجود دارد؟ بنا به نظر مشهور فقهای امامیه امکان فسخ عقد نکاح به دلیل تخلف از شرط فعل وجود ندارد (امیرخانی، ۱۳۹۷: ۱۵۷).

دلیل آن است که نکاح قرارداد مالی نیست و به طبع موارد انحلال آن محدود است و علاوه بر آن که نمی توان قواعد عمومی خیارات را در آن حاکم دانست (موسوی بجنوردی، ۱۳۹۱: ۱۴). مطابق ماده ۱۰۸۱ قانون مدنی حتی اگر شرط صریحی وجود داشته باشد که در صورت عدم پرداخت مهر، نکاح باطل باشد، شرط مذکور باطل و نکاح و مهر صحیح هستند. بنابراین ضمانت اجرای فسخ در مورد عدم تادیه مهر منتفی است. با این حال، زوج همچون هر متعهد دیگری در صورت عدم پرداخت مهریه، در معرض ضمانت اجراهای مذکور در قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی خواهد بود، مگر آنکه اعسار خویش را اثبات نماید.

۳- معافیت زوج از پرداخت مهریه با اثبات اعسار

زوج متعهد به انجام تعهدش راجع به مهریه است و اگر از ایفای تعهد به طور اختیاری امتناع کند، راهکارهای قانونی برای حمایت از حقوق زوجه وجود دارد. حق حبس زوجه، توقیف اموال زوج و در صورت عدم امکان توقیف، حبس زوج از آن جمله است.

طبق ماده ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی «اگر استیفای محکوم به از طرق مذکور در این قانون ممکن نشود محکوم علیه به تقاضای محکوم له تا زمان اجرای حکم یا پذیرفته شدن ادعای اعسار او یا جلب رضایت محکوم له حبس می شود. چنان چه محکوم علیه تا سی روز پس از ابلاغ اجراییه، ضمن ارائه صورت کلیه اموال خود دعوی اعسار خویش را اقامه کرده باشد حبس نمی شود، مگر اینکه دعوی اعسار مسترد یا به موجب حکم قطعی رد شود». بنابراین، گرچه متعهد له امکان تقاضای حبس متعهد را دارد، لیکن متعهد نیز راهی برای فرار از حبس دارد و آن اثبات اعسار است. در این قسمت مبنا و اثر اثبات اعسار بر معافیت زوج از پرداخت محل مطالعه است.

۳-۱- مبانی معافیت زوج از پرداخت مهریه با اثبات اعسار: زندانی کردن زوجی که توان پرداخت مهر را ندارد گرچه مطابق قاعده عمومی مطرح در قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی و برای همه مستتکفین از ایفای تعهد است، با این حال بستگی آن به عقد نکاح و خصوصیات خانواده در مواردی

آن را فاقد چهره اخلاقی می‌نماید. قانون‌گذار قبح به زندان انداختن معسر از ایفای تعهد را دانسته و به همین دلیل امکان معافیت از حبس را برای او در نظر گرفته است. ما در این قسمت قاعده عسر و حرج که مبنای فقهی معافیت معسر است و نیز مبانی اخلاقی این معافیت را بررسی می‌کنیم.

الف. مبنای فقهی؛ قاعده عسر و حرج: در نظام حقوقی اسلام، اخلاق مدخلیت دارد و نمونه‌های متعددی از قواعد فقهی ریشه اخلاقی نیز دارند که از جمله آن قاعده عسر و حرج است. این قاعده که برای اثبات حجیت آن به ادله چهارگانه، یعنی کتاب و سنت و عقل و اجماع استناد شده است (مشکینی، ۱۴۱۹: ۴۱۲)، بدین معنا است که شارع هیچ حکم موجد عسر و حرج (در ذات یا در مصادیق) وضع نکرده است و به عبارت دیگر حکم موجد عسر از جانب شارع وضع نشده است. به بیان دیگر، خداوند حکم تکلیفی الزامی و یا وضعی که مکلف را در ضیق شدید قرار دهد یا ایقاع وی در عسر غیرقابل تحمل باشد، وضع نکرده است؛ فرقی نیست که عسر ابتدائاً باشد یا استدامتاً (همان).

عسر در لغت «نقیض یسر» دانسته شده است (راغب، ۱۴۱۲: ۳۴۹)؛ معنای این واژه «صعب و دشواری» است. حرج نیز معنایی مترادف با عسر دارد؛ با این حال برخی معتقدند که منظور از عسر صعوبت بدنی و مقصود از حرج صعوبت نفسی است؛ برخی دیگر نیز حرج را شدیدتر از عسر می‌دانند؛ به این ترتیب عسر اعم از حرج خواهد بود (نراقی، ۱۴۰۸: ۶۱).

توجه به این نکته لازم است که ملاک در تشخیص عسر عرف است نه دقت‌های منطقی. (مکارم، ۱۳۷۰: ۸۴) به تعبیر بهتر منظور عدم قدرت عقلی نیست؛ چه بدهی است کاری که به هیچ روی نتوان آن را انجام داد الزامی به انجام آن نیست، این جنس، تعهدات نیز، مشمول قاعده «مالایطاق» خواهند بود. بدین ترتیب، تعهداتی مشمول قاعده عسر و حرج خواهند بود که اجرای آنها، مشقت و ناراحتی ایجاد کند اگر چه عقلاً انجام آن کار مشقت‌بار امکان‌پذیر باشد. پس منظور عدم قدرت عقلا است یعنی از نظر عقلی، ممکن است اجرای تعهد، ممکن باشد اما عقلاً، اجرای آن را با دشواری همراه می‌بینند.

از این بیان چنین نتیجه‌گیری می‌شود که مقصود از حرج در قاعده «نفی حرج» همان مشقت معمولی است اگر چه عقلاً قابل تحمل بوده باشد. با ملاحظه این که تسلط انسانی به نفس خود مشروط به نبودن حرج است، یعنی انسان نمی‌تواند با تمسک مالکیت طبیعی بر خود کار مشقت‌بار را بعنوان وظیفه خدائی بر خود هموار نماید، ممنوعیت وارد ساختن حرج به دیگران روشن‌تر و حتمی‌تر خواهد بود. بنابراین & می‌توان گفت که منظور از حرج تکالیف ممکن اما با شدت و سختی است نه تکالیف غیر مقدور که در مورد آن‌ها قاعده «مالایطاق» به کار می‌رود. (همان: ۱۶۱)

دو ملاک عموماً برای اعمال قاعده پیشنهاد شده است:

ملاک اول: معیار نوعی است؛ به این معنی که اگر حکمی برای انسان‌های متعارف موجب صعوبت و دشواری شود، مشمول قاعده خواهد شد؛ ولی اگر حکمی برای انسان‌های متعارف چنین آثاری نداشته

باشد ولی برای شخصی خاص با توجه به موقعیت استثنایی خویش سبب عسر شود قاعده شامل حال وی نخواهد شد.

ملاک دوم: معیار شخصی است؛ به این معنی که در هر مورد بایستی وضعیت خاص طرف را در نظر داشت نه ملاک نوعی را؛ به این تعبیر که در یک موقعیت خاص ممکن است انجام تکلیفی مانند روزه گرفتن برای اغلب مردم بسیار دشوار و توأم با عسر و حرج باشد، اما برای عده قلیلی به سبب حائز بودن شرایط خاص، چندان مشکل نباشد و یا بالعکس در موقعیتی انجام کاری برای اغلب مردم آسان و برای شخصی خاص موجب عسر و حرج باشد. عموماً ملاک شخصی به علت تناسب آن با مبنای قاعده (لطف و امتنان شارع) انتخاب شده است (بجنوردی، ۱۴۱۵: ۲۵۵).

نهی تکلیف به وسیله عسر و حرج موقتی و محدود است: به این معنا که تکلیف به اندازه ای که برای رفع حالت عسر و حرج لازم است و تازمانی که عسر و حرج وجود دارد، از عهده مکلف ساقط است و به محض رفع عسر و حرج، چنانچه امکان انجام تکلیف باقی باشد، باید آن را انجام دهد (مصطفوی، ۱۳۶۸: ۱۲۷).

قاعده عسر و حرج در تمام ابواب فقه و از جمله احکام مربوط به خانواده کاربرد وسیعی دارد. (شیخ طوسی، ۱۳۸۷، ۲: ۲۵۱) باین حال، از آثار مهم آن، معافیت معسر از ایفای دین تا زمان رفع اعسار او است که با بحث ما نیز بی ارتباط نیست. مستند این حکم آیه ۲۸۰ سوره بقره است که میفرماید: «... و ان كان ذوعسره فنظرة اليه ميسره». در واقع گرچه وفای به عهد هم شرعاً و هم عقلاً واجب است و بر مدیون است که دین دائن را بپردازد و برای ایفاء آن تلاش کند، کسی که به سبب اعسار قادر به ادای دین خود نیست، پس از ثبوت اعسار، یعنی عجز او از تأدیه دین، آزاد گذاشته میشود و مسکن، لباس و لوازم ضروری زندگی مناسب با شأن وی برایش به عنوان مستثنیات دین باقی می ماند و مجبور نیست برای ادای دین آنها را بفروشد و یا به طلبکاران تسلیم نماید. (انصاری، ۱۴۱۵: ۹) مبنای این امر روایتی از امیرالمؤمنین علیه السلام است که می فرمایند: «لا حبس علی المعسر فی الدین» (القبنجی، ۱۳۸۹: ۹۵) در جای دیگری نیز می فرمایند: «لا حبس علی مفلس... و المعسر اذا ثبت عدمه، لم یکن علیه حبس و ان كان علیه الدین...» (محدث نوری، ج ۱۳: ۴۳۱) مستند حکم ایشان در این موارد آیه فوق الذکر و قاعده عسر و حرج است (بروجردی، ۱۴۱۵، ۱۸: ۳۸۰). بنابراین به حکم اخلاق در این موارد حاکم مکلف به امهال به مدیون است (مصطفوی، همان: ۲۲۰). همچنین تقسیط دین یا امکان اجیر گرفتن مدیون برای انجام کار به عنوان جایگزین مطرح شده اند (بروجردی، همان).

در باب خانواده نیز اعسار موثر شناخته شده و غیر از موارد فوق برخی فقها در صورت اعسار زوج از پرداخت مهریه، اجازه اعمال حق حبس و عدم تمکین را نیز به زوجه نمی دهند (مکارم، همان: ۵۲). پس به لحاظ فقهی نیز بر اساس ادله مربوط به قاعده عسر و حرج و به خصوص با توجه به ماهیت فقهی

مهریه و منشا الزام آن، امکان ایجاد اماره قضایی در حکم به پرداخت مهریه بر اساس شرایط کنونی وجود دارد.

ب. مبنای اخلاقی: بحث راجع به تأثیر اخلاق در حقوق از مباحث مهم فلسفی و از دیرباز محل اختلاف نظر بوده است و می‌توان ادعا کرد حقوق در فنی‌ترین قواعد خود نیز زیر نفوذ اخلاق است و اخلاق چنان در حقوق موضوعه گردش می‌کند که خون در بدن (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ب: ۲۱۲). این موضوع اگر به دلیل اختلاف نظر مکاتب حقوقی در این باره مورد تردید باشد در نظام حقوقی ما که مبتنی بر فقه اسلام و به دستور قانون اساسی مطابق با موازین اسلامی است، تردیدپذیر نیست. نظام حقوقی اسلامی در حقیقت اراده شارع را مبنای الزام قواعد حقوقی می‌داند، بر این اساس احکام باید از مصالح ذاتی تبعیت کنند، و از آنجا که مصالح اخلاقی بخشی از مصالح حقیقی انسان است، وضع قاعده حقوقی بر اساس مصالح اخلاقی قابل توجیه است (حق پرست، ۱۳۹۵: ۵۲).

در حقوق مبتنی بر تعالیم اسلامی، از نظر منشا الزام بین قواعد اخلاقی و حقوقی تفاوتی وجود ندارد. در نظام حقوقی اسلامی، مبنای قواعد اخلاقی و حقوقی یکی است و به خصوص در ابعاد اجتماعی ضرورت توجه به مبانی اخلاقی مهم‌تر انگاشته شده است (معلی، ۱۳۹۵: ۲۰۹). در آموزه‌های دینی، انسان پایبند به مسئولیت‌های اخلاقی مستحق ستایش و پاداش تلقی شده است (قنبرپور، ۱۳۹۸: ۱۵۴). به علاوه صرف نظر از اختلافات فلسفی، امروز دیگر نقش اخلاق و مفاهیم برگرفته از آن نظیر عدالت و انصاف در تفسیر قواعد حقوقی و گاهی قاعده سازی بر کسی پوشیده نیست (حق پرست، همان: ۶۰).

اثر گذاری اخلاق در حقوق خانواده و روابط زوجین بیش از سایر حوزه هاست، چراکه ماهیت روابط خانوادگی قابل مقایسه با سایر روابط نیست. غایت این روابط گرچه در مرحله نخست، تأمین حقوق اعضای خانواده است، اما بیشتر ناظر به مصالح اخلاقی است. بنابراین هم در مرحله وضع و هم در مرحله تفسیر و اجرا باید این مهم در نظر گرفته شود. به عبارت دیگر در همه مراحل حفظ و تعالی خانواده معیار بوده و قوانین نباید مضر به نهاد خانواده باشد (همان: ۶۴).

به عبارت دقیق‌تر نفوذ اخلاق در قواعد حقوقی خانواده چنان عمیق و وسیع است که نه تنها می‌توان اخلاق را از عناصر تشکیل دهنده حقوق خانواده به‌شمار آورد، بلکه به دلیل تقدم آن و اثری که در قوام خانواده دارد، در تفسیر نیز نقشی غیر قابل انکار دارد (قنبرپور، همان: ۱۵۰). به همین دلیل مدیون به واسطه نکاح را نمی‌توان با سایر مدیونین یکسان پنداشت و نسبت به هر دو به یک شیوه عمل نمود. در واقع اخلاق به خصوص در حقوق خانواده، قاضی را به سمت عدالت و انصاف سوق می‌دهد (همان: ۱۵۱). بنابراین دادگاه‌های خانواده نمی‌توانند بدون ملاحظه اصول اخلاقی حاکم بر روابط خانواده نظیر اصل تحکیم خانواده، اصل تقدم اخلاق بر حقوق، اصل مودت و رحمت، اصل کرامت نفسانی، اصل

عدالت، اصل مصلحت، اصل مشورت، اصل مدیریت خانواده و ... مبادرت به صدور حکم نماید (همان: ۱۵۵).

پس در صدور هر حکمی در ارتباط با خانواده، توجه به اصول و قواعد اخلاقی گریزناپذیر است. برای مثال، قاعده طلایی اخلاقی که بیانگر ضرورت اخلاقی عمل با دیگران مطابق آنچه خودمان می‌پسندیم است (چراغی، ۱۳۹۰: ۲۱) و در روایات آیات و روایات اسلامی از جمله فرمایش رسول‌الله صل الله علیه و آله و سلم در این باره، در اعمال قواعد حقوقی خانواده تأثیر دارد. از این روی بنابر اصول مذکور و به خصوص ضرورت همبستگی زوجین نمی‌توان زوجه را مطلقاً در مطالبه اجرای تعهد ناشی از نکاح با وجود شرایط صعب کنونی آزاد گذاشت؛ چنان‌که اگر زن نیز در مقابل همسرش بدهکار باشد به لحاظ اخلاقی دوست دارد به سبب روابط خانوادگی برخوردی متفاوت با مدیونین دیگر با او بشود. بنابراین، حکم به حبس زوجی که ناتوان از پرداخت است با مبانی اخلاقی مرتبط با حقوق خانواده در تعارض است.

۳-۲- مبانی معافیت زوج از پرداخت مهریه با اثبات اعسار: بر اساس قاعده عسر و حرج که انجام تکلیف دشوار و مشقت‌آور را ساقط می‌کند و از آنجا که مشقت و صعوبت در تکلیف نسبت به شخص متعهد سنجیده می‌شود، اگر در اجرای تعهد شرایطی غیر قابل پیش‌بینی و غیر قابل پیش‌گیری رخ دهد که انجام تعهد را دشوار نماید، امکان تعدیل در آن وجود دارد (قریشی، ۱۳۹۶: ۵۷، ۵۶). در همین راستا، ماده ۲۷۷ قانون مدنی بیان می‌دارد: «متعهد نمی‌تواند متعهدله را مجبور به قبول قسمتی از موضوع تعهد نماید ولی حاکم می‌تواند نظر به وضعیت مدیون، مهلت عادلانه یا قرار اقساط دهد.» بنابراین، در هر دینی امکان مهلت دادن به مدیون و تقسیط بدهی او وجود دارد. به علاوه، در مواردی که اعسار زوج از پرداخت مهریه ثابت شود نیز امکان حبس او یا ادامه حبس منتفی خواهد بود. در عین حال در ماده ۱۱ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی آمده در صورت ثبوت اعسار، چنان‌چه مدیون متمکن از پرداخت به نحو اقساط شناخته‌شده، دادگاه ضمن صدور حکم اعسار با ملاحظه وضعیت او مهلت مناسبی برای پرداخت می‌دهد یا حکم تقسیط بدهی را صادر می‌کند، در تعیین اقساط باید میزان درآمد مدیون و معیشت ضروری او لحاظ شده و به نحوی باشد که او توانایی پرداخت آن را داشته‌باشد.

بنابراین، اثر اثبات اعسار متعهد به طور کلی و زوج در مانحن‌فیه، معافیت کامل او از ایفای دین نیست، بلکه قاضی با توجه به وضعیت معیشتی او و اوضاع و احوال از امهال یا تعیین اقساط استفاده خواهدکرد. به این نحو ایفای دین نه موجب حرج متعهد است و نه با مبانی اخلاقی ناسازگار.

۴- بار اثبات اعسار: نکته مهم و تأثیرگذار در بحث ما آن است که بار اثبات اعسار بر دوش کیست. آیا لازم است زوج اعسار خود را اثبات نماید و خود را از حبس برهاند یا زوجه می‌بایست با

اثبات عدم اعسار یا به عبارتی ایسار زوج، محکومیت او را بخواهد؟ این مسئله با تغییر شرایط کنونی حاکم بر جامعه به دلیل بحران کرونا اهمیت دارد.

۴-۱- تحولات تقنینی: در قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۵۱ با شرایطی امکان بازداشت محکوم‌علیه مستتکف از پرداخت دین وجود داشت، اما مدت این بازداشت نمی‌بایست از دو سال تجاوز می‌کرد و «...مدیون نسبت به مجموع بدهی‌های خود تا قبل از بازداشت در حکم معسر تلقی و آزاد خواهد شد...» (ماده ۳) بنابراین، گذشت دو سال از بازداشت، اماره اعسار محکوم‌علیه بود و آزاد می‌شد.

به موجب ماده واحده قانون منع توقیف اشخاص در قبال تخلف از انجام تعهدات و الزامات مالی مصوب ۱۳۵۲، نمی‌بایست هیچ کس به دلیل تخلف از انجام سایر تعهدات و الزامات مالی توقیف می‌شد و بدهکار باید یا اجرائیه را اجرا می‌کرد یا ترتیبی برای پرداخت محکوم‌به می‌داد یا مالی معرفی می‌کرد که اجرای طلب از آن میسر باشد یا اگر قادر به اجراء نبود صورت جامع دارایی خود را تسلیم می‌نمود و اگر مالی نداشت باید صریحا اعلام می‌کرد. بنابراین اگر متعهدله مدعی ملائت او بود باید آن را اثبات می‌کرد.

قوانین یاد شده، به موجب قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۷۷ نسخ شدند. به موجب ماده ۲ این قانون: «... در غیر این صورت به تقاضای محکوم‌له ممتنع را در صورتی که معسر نباشد تازمان تادیه حبس خواهد کرد.» در ماده ۳ نیز مقرر شده بود: «هرگاه محکوم‌علیه مدعی اعسار شود به ادعای وی خارج از نوبت رسیدگی و در صورت اثبات اعسار از حبس آزاد خواهد شد...» از لحن این ماده چنین برمی‌آید که ادعای اعسار نیاز به اثبات دارد و این محکوم‌علیه است که باید اثبات کند به راستی توانایی ایفای دین را ندارد.

این قانون و نیز قانون اعسار مصوب ۱۳۱۳ که اثبات اعسار را به عهده محکوم‌علیه قرار داده بود (ماده ۲۱) به موجب قانون نحوه اجرای محکومیت مالی مصوب ۱۳۹۴ نسخ شدند.

قانون جدید در خصوص بار اثبات اعسار نکات کامل‌تری را بیان کرد. بر اساس ماده ۷ این قانون «در مواردی که وضعیت سابق مدیون دلالت بر ملائت وی داشته یا مدیون در عوض دین مالی دریافت کرده یا به هر نحو تحصیل مال کرده باشد اثبات اعسار بر عهده اوست مگر اینکه ثابت کند آن مال تلف حقیقی یا حکمی شده است در این صورت و نیز در مواردی که مدیون در عوض دین، مالی دریافت نکرده یا تحصیل نکرده باشد هر گاه خواننده دعوی اعسار نتواند ملائت فعلی یا سابق او را نزد قاضی ثابت کند یا ملائت فعلی یا سابق او نزد قاضی محرز نباشد ادعای اعسار با سوگند مدیون ... پذیرفته می‌شود».

ماده ۷ قانون مذکور به تبعیت از نظر مشهور فقها برای حکم به حبس مدیون، سبب دین یا وضعیت سابق را ملاک قرار می‌دهد. (قاسم‌زاده، ۱۳۹۸: ۵۵) بدین ترتیب، در دو حالت، اصل بر توانایی مالی متعهد خواهد بود. حالت اول، در جایی است که متعهد، در عوض دین، مالی دریافت کرده باشد، به طبع، این حالت، شامل حال زوج نخواهد شد. حالت دوم، در جایی است که سبب دین مال نباشد، مثلاً در مهریه، اما در گذشته مالی مثلاً به موجب ارث به مدیون رسیده باشد یا به هر طریقی ملاتت داشته و محرز بوده است؛ در این فرض، ادعای اعسار پذیرفته نمی‌شود، زیرا وجود مال بر اساس اصل استصحاب (زرگوش‌نسب، ۱۳۹۶: ۶۶) ثابت است. مگر آنکه دلیلی بر ازبین‌رفتن مال ارائه شود ولی اگر ملاتت مدیون در گذشته اثبات نشود، مدعی ایسار است که باید برای اثبات ملاتت مدیون دلیل ارائه کند.

تحولی که در ماده ۷ قانون اخیرالتصویب رخ داد و به طور کلی راجع به همه مدیونین مالی است تحولی به جا و شایسته است. چراکه رویکرد قانون پیشین که بار اثبات اعسار را تماماً بر دوش مدیون معسر می‌گذاشت، درست به نظر نمی‌رسید. برخی از فقهای امامیه مطالبه و به طریق اولی حبس معسر را جایز نمی‌دانند و حتی بر حرمت آن نظر دارند و بعضاً بر این عقیده ادعای اجماع شده است (حسینی‌عاملی، ۱۴۱۹، ۱۵: ۵۸). این امر مربوط به مدیون به طور کلی است. با وجود این، در مورد زوج مدیون با ملاحظه مبانی اخلاقی که پیش‌تر از آن‌ها سخن گفتیم، یقیناً سخت‌گیری روا نیست.

علاوه بر قوانین ذکر شده در فوق، ماده ۲۲ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱ نیز در مورد مهریه‌های بیش از ۱۱۰ سکه یا معادل آن، امکان مطالبه را منوط به ملاتت زوجه نموده و زوجه می‌بایست این امر را اثبات نماید. براساس این ماده «هرگاه مهریه در زمان وقوع عقد تا یکصد و ده سکه تمام بهار آزادی یا معادل آن باشد، وصول آن مشمول مقررات ماده ۲ قانون اجرای محکومیت‌های مالی است. چنانچه مهریه، بیش از این میزان باشد، در خصوص مازاد فقط ملاتت زوج ملاک پرداخت است...» بنابراین مهریه مازاد بر ۱۱۰ سکه یا معادل آن موضوع سخن این مقاله نخواهد بود.

به هر روی، در وضعیت کنونی، طبق ماده ۷ در صورتی که ایسار و ملاتت زوج در گذشته ثابت است، ادعای اثبات اعسار با او و در غیر این صورت بر زوجه است که اگر مدعی ایسار است آن را ثابت نماید.

۴-۲- امکان تحول قضایی با توجه به کرونا: با توجه به ماهیت مهریه و تعهد زوج بر ایفای آن و نظر به ضمانت اجراهای قانونی تعهدات مالی و با توجه به جایگاه اعسار و اثبات آن در معافیت از تعهد و نیز با علم به جنبه‌های اخلاقی حقوق و تکالیف در حوزه خانواده، می‌خواهیم بدانیم در حال حاضر به دلیل بیماری کرونا و تحت‌الشعاع قرارگرفتن کسب‌وکارها، آیا می‌توانیم چنین بحرانی را به عنوان یک اماره قضایی به سود زوج در نظر بگیریم تا به این وسیله او را از اثبات اعسار برهانیم و بار اثبات ملاتت را بر دوش زوجه قرار دهیم.

چنان‌که می‌دانیم ویژگی مهم ویروس کرونا، سرعت در انتقال و ضربه‌زدن به دستگاه تنفسی است. تاکنون شیوه درمان قطعی برای این بیماری کشف نشده و تأکید کارشناسان بر پیش‌گیری از مبتلا شدن از طریق ماندن در خانه و اجتناب از تردد و رفت‌وآمد غیرضروری، و رعایت نکات بهداشتی همچون زدن ماسک و شست‌وشوی مرتب دست‌هاست. با توجه به این نکته، از آغاز اپیدمی کرونا در کشور شاهد ارائه راهکارهایی برای پیش‌گیری از انتقال بیماری توسط مسئولین مربوطه بودیم؛ مواردی نظیر اعمال قرنطینه در مدت مشخص، منع تردد غیرضروری، تعطیلی مراکز آموزشی، مراکز تفریحی، کاهش ساعت کار ادارات، محدودیت در استفاده از وسایل نقلیه عمومی، تعطیلی برخی مشاغل و این وضع به یک‌باره پیش آمد و از آنجا که امکان پیش‌بینی آن نبود، اجرای برخی تعهدات با مشکل مواجه شد.

در این میان، تعهد ناظر بر ایفاء مهریه ماهیتی متفاوت با سایر تعهدات دارد. لزوم پرداخت مهریه بیش از آن‌که ناشی از وجود قرارداد و اراده طرفین باشد، به خاطر حمایت قانونی از آن است؛ به نحوی که حتی اگر خود طرفین مهر تعیین نکنند باز نکاح بدون مهر نمی‌ماند. ماهیت قواعد ناظر به حقوق خانواده ایجاب می‌کند پیش و بیش از هر چیز اقتضانات و چهارچوب‌های خانواده را ببینیم و در راستای تقویت آن بکوشیم. حتی اگر ایراد شود که مطالبه مهریه اغلب هنگام طلاق و جدایی است و در این زمان تقویت مصلحت خانواده جایگاه ندارد، باید بگوییم حتی به فرض صحت چنین ادعایی تغییری در ماهیت قواعد مذکور ایجاد نمی‌شود. در این حالت هم مهر هدیه‌ای به زوجه از طرف زوج بوده که قانون فقط اجازه تعیین حدود آن را به طرفین داده است.

به‌هرروی ضرورت پرداخت مهریه و ضمانت اجراهای آن محل تردید نیست و سؤال آن است که با توجه به نقش اعسار در عدم حبس مدیون و نظر به مراتب قانونی ناظر به بار اثبات، آیا در شرایط کنونی متأثر از کرونا و پیامدهای اقتصادی ناشی از آن که در جامعه به وضوح قابل مشاهده است، قواعد عمومی باید اجرا شود؟ یعنی در این وضعیت اگر زوجه به ملائت پیشین زوج استناد کند یا تحصیل مال برای زوج محرز باشد، همچنان بار اثبات اعسار بر دوش زوج است یا شرایط جدید می‌تواند نشانه‌ای کمک‌کننده برای او بوده و بار اثبات را از دوش او بردارد؟

یقیناً نظام حقوقی و قضایی نباید به شرایط اقتصادی و اجتماعی جامعه بی‌توجه باشد. اتخاذ روشی که در شرایط عمومی مناسب است، ممکن است در شرایط بحرانی مشکل‌آفرین باشد. به همین دلیل است که دولت نیز در برخی موارد دخالت می‌کند و بر اساس مصوبات ستاد ملی مبارزه با کرونا تمهیداتی برای کمک به اقشار آسیب‌پذیر، مشاغل و کسب‌وکارها اندیشیده است.

در موضوع مطالبه مهریه نیز وضع به همین شکل است. چگونه قائل به این باشیم که قاضی با شرایط کنونی، همچون شرایط عادی عمل کند و از زوج دلیل برای اثبات اعسار بخواهد، در حالی که همه به بحران اقتصادی و تعطیلی یا دست‌کم مشقت کسب‌وکارها واقفند. به‌نظر می‌رسد در این مورد باید وضع موجود را به عنوان اماره قضایی در نظر بگیریم. ظاهر وضع موجود می‌تواند موجب علم و اطمینان دادرس

شود و اماره قضایی بسازد (عوض پور، ۱۳۹۷: ۵۷). این دسته از امارات «در واقع نوعی دلیل غیر مستقیم و مبتنی بر مشاهدات عینی و به تشخیص قاضی است» (سالارزایی، ۱۳۹۷: ۷۱). برای همین، قاضی اختیار دارد که از آن بهره بگیرد. به ویژه آن‌که در منابع فقهی هم علم قاضی مستقل می‌تواند به عنوان دلیل اثبات اعسار باشد (نراقی، ۱۴۱۵، ج ۱۷: ۱۸۸). به علاوه، بر اساس ماده ۱۰ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۹۴: «پس از ثبت دادخواست اعسار دادگاه مکلف است فوراً با استعلام از مراجع ذی‌ربط و به هر نحو دیگر که ممکن باشد نسبت به بررسی وضعیت مالی محکوم‌علیه جهت روشن شدن اعسار یا ایسار او اقدام نماید.» عبارت «به هر نحو دیگر» دربرگیرنده اماره قضایی نیز هست.

پس اگر در حال حاضر و در شرایط خاص ناشی از بیماری کرونا مهریه مطالبه شود، حتی اگر توانایی مالی پیشین زوج نیز، اثبات شده باشد، قاضی باید اوضاع اقتصادی ایجاد شده در اثر کرونا را به عنوان یک اماره قضایی به نفع متعهد در نظر بگیرد. در این صورت و با توجه به ماهیت اماره و تقدم آن بر اصل عملی استصحاب، حتی در صورت اثبات ملالت پیشین متعهد، ادعای اعسار او به واقعیت نزدیک تر بوده و بر استصحاب وضعیت پیشین او ترجیح خواهد داشت، چنان‌که در رویه قضایی، آن زمان که قیمت طلا دچار نوسان شده و افزایش چشم‌گیری داشته، آرائی براین اساس صادر شده و تعدیل در میزان اقساط پذیرفته شده است و قضات به شرایط اقتصادی روز بی‌توجه نبوده‌اند.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

تعهدی که زوج بر ایفای مهریه دارد، قاعدتاً لازم‌الاجراست و اگر او از ایفای تعهد سر باززند، زوجه می‌تواند از ضمانت‌اجراهای قانونی از جمله تقاضای حبس زوج از دادگاه بهره‌جسته و در راستای احقاق حقوقش اقدام کند.

گرچه زندانی کردن متعهدین مستنکف راه‌حل قانون برای اجبار ایشان به ایفای تعهد است، لیکن اگر مدیون به راستی وضع مالی مناسبی نداشته باشد، حبس او عملی ناشایست است که بر خلاف مبانی فقهی و اخلاقی ما نیز به حساب می‌آید. به همین دلیل قانون فرصتی در اختیار مدیون قرار داده که اگر معسر از پرداخت دین است، با اثبات اعسار، خود را از حبس رهایی بخشد. این‌که در همه احوال بار اثبات بر دوش معسر باشد هم در مواردی عادلانه به نظر نمی‌رسید و به همین دلیل در قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۹۴، بین حالات مختلف تفکیک به عمل آمد؛ در مواردی که مدیون در عوض دین معوض مالی دریافت نکرده یا در مواردی که ایسار مدیون از پیش ثابت نشده باشد بار اثبات بر عهده کسی خواهد بود که مدعی ایسار مدیون است.

دین ناشی از مهریه به یقین در مقابل معوض مالی نیست و در نتیجه اگر ایسار قبلی زوج محرز نباشد زوجه می‌بایست ملالت مالی او را اثبات کند، اما اگر ایسار پیشین زوج ثابت باشد، طبق قاعده عمومی باید زوج اعسار خویش را اثبات نماید، اما مسئله اصلی نوشتار حاضر این بود که آیا شرایط

اقتصادی نشئت گرفته از بحران کرونا در حال حاضر می‌تواند وضعیت را به نفع زوج مدیون تغییر دهد؟ به عبارت دیگر آیا شرایط فعلی می‌تواند همچون اماره‌ای قضایی اعسار زوج را ولو پیش‌تر ایسارش محرز بوده اثبات کرده و او را از ارائه دلیل دیگر بی‌نیاز کند؟ از بررسی مبانی فقهی موجود و به خصوص با استناد به مبانی اخلاقی قواعد حقوق خانواده و ماهیت مهریه این امر قابل پذیرش به نظر می‌رسد. بنابراین آن‌چه در بحران کنونی کرونا می‌تواند کمک‌کننده باشد تغییر در بار اثبات اعسار در مطالبه مهریه است. در واقع، با پذیرش اماره قضایی مبنی بر ناتوانی اقتصادی در شرایط کرونایی، متعهدین را از اثبات اعسار می‌رهانیم و در این وضعیت چنین راهکاری با عدالت منطبق است.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مطالعه تحت موازین اخلاقی انجام شده است.

حمایت مالی: مطالعه حاضر توسط سازمان یا فردی حمایت مالی نشده است.

سهم نویسندگان: در این مقاله نویسنده مسئول عباس میرشکاری و نویسنده دوم فاطمه سادات حسینی مسئولیت پژوهش، نگارش و ویرایش مقاله را به عهده داشتند.

تضاد منافع: این پژوهش به طور مستقیم یا غیرمستقیم با منافع شخص یا سازمانی تعارض ندارد.

تشکر و قدردانی: از همه‌ی عزیزانی که در نگارش مقاله حاضر یاری رساندند، قدردانی می‌شود.

منابع

- احمدی، سلمان وامینی، علیرضا. (۱۳۹۲). عدم مسئولیت بدهکار نادر در اثبات اعسار. مبانی فقهی حقوق اسلامی، ۱۲ (۲): ۹-۱۹. [لینک]
- امیرخانی، شکیبا و جوان، عبدالله. (۱۳۹۷). امکان سنجی فسخ نکاح در فرض تخلف از شرط فعل در فقه اسلامی، فقه مقارن، ۶ (۱۲): ۱۸۱-۱۵۷. [لینک]
- امینی، اعظم، حائری، محمدحسن و ناصری‌مقدم، حسین. (۱۳۹۶). بررسی فقهی حقوقی موجبات و مستطقات حق حبس در عقود معاوضی، جستارهای فقهی و اصولی، ۳ (۹): ۹۱-۱۱۲. DOI: 10.22081/JRJ.2018.65590 [لینک]
- انصاری، شیخ مرتضی. (۱۴۱۵). القضاء و الشهادات، کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری، چاپ اول، قم. البروجردی، السید حسین. (۱۴۱۵). جامع احادیث الشیعه، ج ۱۸، الحاج الشیخ اسماعیل المعزى الملایری، قم، نشر الصحف.
- چراغی، علی. (۱۳۹۰). نگاهی جامع به قاعده طلایی، چاپ اول. نشر بوستان کتاب.
- الحسینی‌العالمی، السیدمحمدجواد. (۱۴۱۹) مفتاح‌الکرامة فی شرح قواعد العلامة للفقیه، جلد ۱۵، مؤسسة النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسین، قم.
- حق‌پرست، شعبان، کاویانی، کوروش و کهنوند، حامد. (۱۳۹۵). غایت اخلاقی قاعده حقوقی؛ نگرشی تطبیقی در تئوری حقوق غربی و حقوق اسلامی، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۳ (۴): ۴۹-۷۲. Doi: 10.22091/csiw.2018.2246.1230 [لینک]
- حیدری، عباس علی. (۱۳۸۴). مبانی فقهی مهریه، موانع و راهکارهای استیفای آن، فقه و اصول، پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، (۲): ۶۹-۹۶. [لینک]
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالعلم الدار الشامیه.

- زرگوش نسب، عبدالجبار، نادى، جلال. (۱۳۹۶). اثبات اعسار زوج و تأثير آن بر حقوق زوجه، پژوهش نامه زنان، ۸ (۱): ۶۱-۸۴. [لینک]
- سالارزایی، امیرحمزه، رعیتی حیدرآبادی، راضیه. (۱۳۹۷). ادله تقدم نوعی امارات قضایی بر امارات قانونی، مجله پزشکی قانونی ایران، ۲۴ (۱): ۷۰-۸۰. [لینک]
- شیروی، عبدالحسین. (۱۳۷۸). فسخ قرارداد در صورت امتناع متعهد از انجام تعهد در حقوق ایران، مجله مجتمع آموزش عالی قم، ۱ (۱): ۴۹-۷۱. [لینک]
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷ هـ. ق.). المبسوط فی فقه الامامیه، تهران، المكتبة المرتضویه.
- علوی، سیدمحمدتقی و طهران چیان، معصومه. (۱۳۹۷). بررسی قاعده اجبار بر انجام تعهدات، مجله علم و وکالت، ۱ (۱): ۱۱۷-۱۳۰. [لینک]
- علیمرادی، امان الله. (۱۳۹۱). بررسی ماهیت حقوقی مهریه، نوع رابطه آن با نکاح دائم در نظام حقوق خانوادگی اسلام، پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، ۸ (۲۸): ۱۴۴-۱۹۱. [لینک]
- عوض پور، احسان، پورجوهری، علی و حیدری، محمدعلی. (۱۳۹۷). بررسی میناشناسی بحث تعارض اصل و ظاهر و موارد کاربردی آن در خصوص مهریه و نفقه، فقه و حقوق اسلامی، ۱۶: ۵۷-۸۸. [لینک]
- قاسم زاده، عاتکه، ایزدی فرد، علی اکبر و ابراهیمی، سعید. (۱۳۹۸). ممنوعیت حبس زوج معسر در پرداخت مهریه با رویکرد تحکیم خانواده، نشریه مطالعات راهبردی زنان، شماره ۸۴، DOI:10.22095/JWSS.2020.105754. [لینک]
- القبانچی، السید حسن. (۱۳۸۹ هـ. ق.). مسند الامام علی علیه السلام، الجزء السادس، جلد ۶.
- قریشی، سیدمهدی، علیپورقوشچی، سلمان و رضازادباری، عذرا. (۱۳۸۸). کاربرد قاعده عسر و حرج در تعدیل قرارداد، مطالعات حقوق، شماره ۱۶: ۵۱-۶۸. [لینک]
- قنبرپور، بهنام. (۱۳۹۸). بررسی گزاره های فقهی و حقوقی متأثر از اخلاق در باب نکاح و طلاق، پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، ۱۵ (۵۶): ۱۴۹-۱۶۴. DOI: 10.22034/IJRJ.2019.666904. [لینک]
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۵). دوره مقدماتی حقوق مدنی، اعمال حقوقی، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۰). الف: دوره حقوق مدنی خانواده، جلد ۱، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۹۰). ب: فلسفه حقوق، منابع حقوقی، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- مجتهد سلیمانی، ابوالحسن، خونی، غفور و جلالی نژاد، محمد. (۱۳۹۶). ضرورت تحول در عیوب موجب فسخ نکاح به دلیل ملزومات حقوقی و اخلاقی خانواده و پدیده های جدید عصری، پژوهش های اخلاقی، ۲۹: ۲۲۹-۳۲۴. [لینک]
- محدث نوری. (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل، جلد ۱۳، قم، موسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث.
- مشکینی، علی. (۱۴۱۹). مصطلحات الفقه، قم، موسسه دارالحدیث العلمیه.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۸، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- معلى، مهدی و محمدحسینی، سید عباس. (۱۳۹۵). درآمدی بر تعامل قواعد اخلاقی و حقوقی، فصل نامه تخصصی دین و قانون، ۱۴: ۱۹۳-۲۲۹. [لینک]
- مکارم شیرازی. (۱۳۷۰). القواعد الفقهیه، قم، مدرسه الامام علی بن ابی طالب.
- الموسوی البجنوردی، السید حسن. (۱۳۷۰). القواعد الفقهیه، قم، الهادی.
- موسوی بجنوردی، محمد، عمارتی، زهرا. (۱۳۹۱). بررسی خیار شرط در عقد ازدواج از دیدگاه فقهی حقوقی با رویکردی بر نظر امام خمینی، پژوهش نامه متین، ۵۷: ۱-۱۸. [لینک]
- میرخانی، عزت السادات. (۱۳۷۷). تأکید بر اخلاق، تلطیف در حقوق، دو ضرورت ناگسستنی خانواده، مطالعات راهبردی زنان، ۴: ۲۴-۴۵. [لینک]
- نراقی، احمد. (۱۴۰۸). عوائد الایام، قم، مکتبه بصیره.

نراقی، احمد. (۱۴۱۵). مستند الشیعه، ج ۱۷، قم، موسسه آل‌ال‌بیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث، المطبعة الستاره.
النعمان العکبری البغدادی، محمد بن محمد (شیخ مفید). (۱۴۱۵). کتاب النکاح. بیروت: دارالصفوه.

References

- Ahmadiyye, M. (2016). Evolutions of the concept of disobedience in different periods of Shiite jurisprudence. *Women and Family Studies*. 4 (1):93. Doi: 10.22051/jwfs.2016.234. (Text In Persian) ([link](#))
- Al-Hurr al-Amili, M. (1989). *Vasael Al- Shia Ela Tahsil Masael Al-Sharia (the Shia's Rules and Principles to Reach Religion's Issues)*. Qom: Al-Bayt Institute for the Revival of Heritage. 1st ed. (text in Arabic)
- Al-Isfahani, B. (Fadhil Hindi) (1996). *Kashf al-lesam fi sharfh qavaed al-ahkam*. Qom: Islamic Publishing Institute, Subordination to the teachers' association. (text in Arabic)
- Al-Nu'man al-Akbari al-Baghdadi, M. (Sheikh Mufid) (1995). *Kitab Al-Nikah (The Book of Marriage)*. Beirut: Dar al-Safwa. (text in Arabic)
- Ansari, M. (1996). *Faraid al-Asool fi tamiz al-mazif an al-maqbool (The main principles of distinguishing between right and wrong)*. Islamic Publishing Institute, Qom, 5th ed. (text in Arabic)
- Arab Salehi, M. (2011). Substance and accident of religion. *Journal of Verbal Knowledge*. 2 (2):28. (text in persian) ([link](#))
- Asadi Hilli, A. (Allama Hilli) (1993). *Rulings in recognizing halal and haram*. Qom: Islamic Publishing Institute. 1st ed. (text in Arabic)
- Azarnoosh, A. (2009). *Contemporary Arabic-Persian Culture*. Tehran: Ney Publications, 10th ed. (text in persian)
- Behjat Foumani Gilani, M. (2007). *Islam Ajwebat-al-Esteftaat*. Qom: Office of Ayatollah Behjat. 1st ed (text in persian).
- Bostan Najafi, H. (2013). A theoretical attempt to construct an Islamic model of family stability. *Women and Family Studies*. 1 (1):96. Doi: 10.22051/jwfs.2014.1509. (text in persian) ([link](#))
- Emami, H. (1998). *Civil Rights*. Tehran: Islamic Publications. 16th ed. (Text In Persian).
- Faiz Kashani, M. (Mullah Mohsen) (1995). "*Tafsir al-Safi*". Tehran: Maktab al-Sadr. (text in Arabic)
- Farahidi, KH. A. (2008). *Al-eyn. Research: Seyed Musa Shobiri Zanjani*. Qom: Islamic Publishing Institute. 9th ed. (text in Arabic)
- Fayyaz, M. I. (1999). *Minhaj Al-Saleheen*. Qom: Sheikh Mohammad Ishaq Al-Fayyaz Samaha School. 1st ed. (text in Arabic)
- Hakim, M. (1990). *Minhaj Al-Saleheen*. Beirut: Press Academy. 1st ed. (text in Arabic)
- Heli, H. (1995). *The study of jurisprudence*. Qom: Al-Manar Institute. 4th ed. (text in Arabic)
- Hilli, H. (Allama Hilli) (1999). *Qawaid al-ahkam*. Islamic Publications, Qom, 1st ed. (text in Arabic)
- Hilli, N. (Mohaqeq Al-Hilli) (1989). *Sharia of Islam in matters of Halal and Haram*. Qom: Esteqlal Publications. 2nd ed. (text in Arabic)
- Hosseini, A. (2019). Predicting emotional divorce based on decision-making styles and family power structure among working women. *Women and family studies*. Volume 7. Number 3. Page 129. Doi: 10.22051/jwfs.2019.21896.1848. (Text In Persian) ([link](#))

- Jabai Ameli, Z. (Shahid Thani) (2002). *Al-Rawda al-bahiyya fi sharh al-lum'at al-Dimashqiyya*. Qom: Ganje Erfan Publications. (text in Arabic)
- Janati, M. (2009). *Risalah of Tauzeeh ul Masail*. Ansarian. (Text In Persian)
- Javad, A. (1976). *Detailed history of Arabia before Islam*. 1st Ed. Beirut: Dar Al-Elam for Mullahs. (text in Arabic)
- Kashani, M. (1996). *Al-mohaja Al-bayza*. Qom: Islamic Publications Office. 3rd ed. (text in Arabic)
- Katozian, N. (1992). *Family law*. Tehran: Enteshar Company. 3rd ed. (text in persian)
- Makarem Shirazi, N. (2003). *Kitab Al-Nikah* (The Book of Marriage). Researcher: Hamed Mohhammad Reza. Qom: Imam Ali School Publications. (text in persian).
- Mohaghegh Damad, M. (1986). *Jurisprudential study of family law*. Tehran: Islamic Sciences Publishing Center. 7th ed. (text in persian).
- Mohammadi, M. (2004). Women's power or men's violence. *Journal of Applied Studies in Women*. Tehran: Women's Socio-Cultural Council, 23:45. (text in persian) ([link](#))
- Motahari, A. (1985). *Imam Khomeini's Tahrir al-Wasilah Documentary*. Qom: Islamic Publishing Institute. (text in persian)
- Motahari, M. (1994). *Islam and the requirements of the time*. Tehran: Sadra. (text in persian)
- Mousavi Khoei, A. (1990). *Minhaj Al-Saleheen*. Al-Nu'man Press. 21st ed. (text in Arabic)
- Mousavi Khomeini, R. (2013). *Tahrir al-Wasilah*. Qom: Dar Al-Elm Press Institute. 1st ed. (text in persian)
- Movahedi Lankarani, M. (2001). *Tafsil al-shari'a fi sharh tahrir al-vasila*. Qom: Jurisprudence Center of the Imams. 1st ed. (text in Arabic)
- Muzaffar, M. R. (2007). *Principles of jurisprudence*. Dar al-Fikr Publications, 2nd ed. (text in Arabic)
- Najafi, M.H. (1981). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Sharai' al-Islam*. Dar Al-Ihyaa Al-Tarath Al-Arabi. 7th ed. (text in Arabic)
- Qorashi, A. (1998). *Interpretation of Ahsan al-hadith*. Tehran: Besat Foundation. (text in persian)
- Qurtubi, A. (1996). *Al-Jami' Al-ahkam Al-faqih*. Cairo: Dar al-Hadith. (text in Arabic)
- Rahbar, M. (2014). The religious scope of the general obedience of the wife. *Journal of Jurisprudential Research*, Scopus Database. 10 (1): 80. (Text In Persian) ([link](#))
- Saduq, A. (Sheikh Saduq). (1989). *Man Lā Yahzarah Al- Faqīh*. Tehran: Sadough Publications. 1st ed. (text in Arabic)
- Safaei, H, Emami, A. (1995). *Family law*. Tehran: University of Tehran Press. 4th ed. (text in persian)
- Sanei, Y. (2015). *Risalah of Tauzeeh ul Masail*. Qom: Meysam Tamar Publications. (text in persian)
- Sivari Heli, M. (Fadhil Miqdad) (1984). *Al-Tanqih al-Ra'i le Mukhtasar al-Shara'e*. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library Publications. (text in Arabic)
- Soroush, A. (1999). *Expansion of prophetic experience*. Tehran: Sarat Cultural Institute. 1st ed. (text in persian)
- Tabrizi, M. (2003). *Tauzeeh ul Masail*. Bargozideh publishing office. (Text In Persian)

- Tarihi, F. (2007). *Majma-ul-Bahrain*. Research: Seyed Ahmad Hosseini. Tehran: Al-Mortazaviyah Library for the Revival of Al-Jaafariyah Works. 1st ed. (text in Arabic)
- Tusi, A. (1984). *Al-mabsout fi fiqh al- Imamieh*. Tehran: Al-Mortazaviyah Library for the Revival of Al-Jaafariyah Works. (text in Arabic)

